

ARVOSTELUJA

Sananen sanoista sanotusta

VILLE ELORANTA ja LOTTA JALAVA: *Sana sanasta. Suomen kielen jäljillä*. Tammi 2021. 286 sivua.

Arvioimani toimittaja ja kielenhuoltaja Ville Elorannan sekä uralilaisten kielten tutkija ja muusikko FT Lotta Jalavan kirjoittama teos *Sana sanasta* on kustantajansa Tammen mukaan ”viihdyttävä tietokirja suomen kielen juurista ja kehityksestä”. Tuohon mainoslauseeseen on helppo yhtyä, mutta eipä mennä asioiden edelle, vaan aloittakaamme alusta.

Arvioitava teos koostuu viidestä roomalaisella numerolla ja otsikolla varustetusta pääluvusta, jotka koostuvat joukosta pelkällä otsikolla varustettuja alalukuja, jotka puolestaan koostuvat useimmiten muutaman kyseisen alaluvun aihepiirin kannalta relevantin sanan alkuperän napakasta esittelystä. Arvioitavassa teoksessa ei ole johdantoa, alkusanoja tai esipuhetta, mutta sen lopussa on niiden virkaa toimittava osio nimeltä *Lopuksi* (s. 268–269). Siellä kirjan kerrotaan olevan suunnattu suurelle yleisölle ja kirjoitetun kirjoittajiansa tuoreen tiedon jakamisen halusta. Täten kirjan ansioita ja puutteita on nähdäkseni arvioitava ensisijaisesti kyseisen, kirjoittajiansa itse asettaman suomen kielen historian tuoreiden tutkimustulosten popularisointitavoitteen onnistumisen näkökulmasta. Vaikka usko auktoriteettien sanaan on yleisesti vähentynyt elinaikanani, sillä, mitä asiantuntijat suurelle yleisölle omasta erikoisalastaan viestivät, on edelleen paljonkin vaikutusta siihen, mitä suuri yleisö asiasta ajattelee. Ja koska edellä mainittua *Lopuksi*-osiota suuremman näkyvyytensä johdosta merkittävämpi takakansiteksti antaa ymmärtää teoksen olevan myös alan tiedeyhteisölle relevantti kontribuutio, ei tiukan tieteellistykään puolta voi kirjan arvioinnissa mielestäni sivuuttaa; ”joka leikkiin ryhtyy, se leikin kestääköön”. Sitä paitsi lukuisten ammattitutkijoiden avustuksella syntyneeltä teokselta (s. 269) on mielestäni lupa odottaa tasokkuutta. Koska kritiikin osuus varsin usein prosentuaalisesti korostuu kirja-arvioissa, tässäkin, haluan selvin sanoin todeta pitäväni kirjassa moitteettomana kaikkea sitä, mitä en arviossani mainitse, ja kehottaa lukijaa pitämään edellä todetun mielessään.

Arvioitavan kirjan pohjavireenä on verrattain vahva kehitysoptimismi ja siinä esiintyy paikoin suoranaista hehkutusta siitä, kuinka viime vuosina ”Suomen suvun” historian arvoitukset ovat pitkälti ratkenneet, loppujenkin arvoitusten ratketessa pian, kun uudet tutkijat uusine paljon parempine tutkimusmenetelmineen ovat 2000-luvulla astuneet tieteen areenalle. Argumentti on suurelta osin pätevä. Se on myös inhimillisesti hyvin ymmärrettävä kirjan ajateltu päälukijakunta ja historiallisen kielitieteen marginalisoituminen huomioon ottaen. Kyseessä on myös konkreettisen vakuuttava osoitus siitä, että humanistisilla tieteillä on nykypäivänäkin arvoa. Toisaalta maallikkolukijoille ei olisi suotavaa antaa sellaista virheellistä kuvaa, että millään tieteenalalla uusin tutkimus olisi automaattisesti paras tutkimus – kunhan on uudempi, niin on parempi – ja että millään vanhemmalla tutkimuksella ei olisi arvoa, sillä niinhän asianlaita ei ole. Empiirisessä tutkimuksessa ratkaisevia ovat aineisto ja sen analysointimenetelmät (sekä tutkijan kyky pitää mielihalunsa loitolla).

Edellä todetusti arvioitava teos tukeutuu vahvasti uusimpaan tutkimukseen, ja ennakkomainostusta saavat myös useat vasta tekeillä olevat tutkimukset. Uudeksi luultu ajatus ei kuitenkaan aina ole uusi. Otan esimerkin: vanhin tiedossani oleva *Suomen* ja *saamen* etymologinen rinnastus on Johannes Schefferuksen ja sisältyy hänen teokseensa *Lapponia* vuodelta 1673 (vrt. s. 260–262). Samainen Schefferus oli muuten perillä myös *jumalan* paikallisjohtimettomasta menneisyydestä (vrt. s. 141–143). Ja mistä se *Suomen* ja *saamen* todennäköinen yhteinen kantamuoto **sämä* sitten on tullut? Eloranta ja Jalava kirjoittavat, että ”vaikka tähänastiset lainaselitykset ovat osoittautuneet uudessa tarkastelussa puutteellisiksi, *Suomelle* etsitään yhä alkuperää muista muinaisista kielimuodoista” (s. 262). Mutta entä jos *Suomi* ja *saame* (sekä *Häme*) selittyvätkin omaperäisistä uralilaisista perusaineksista? Entä jos **sämä* olikin yhdyssana, joka koostui persoonapronominien *he* ja *me* muinaisista muodoista **sä* ja **mä* appellatiivisena merkityksensä ehkä ’ihmiset; heimomme jäsenet’? Minun rekonstruktion kantaauralin persoonapronomineille ja niiden itämerensuomeen johtaneelle äännekehitykselle on seuraava: **mi*, **ti*, **si*; **mä*, **tä*, **sä* > **mi-nä*, **ti-nä*, **si-nä*; **mä-j*, **tä-j*, **sä-j* > *minä*, *sinä*, *hän/se/si-*; *mei*, *tei*, *hei* (vrt. s. 242).

Tärkeään kysymykseen milloin ”suomi tuli Suomeen” vastatessaan tekijät huomaamaan huojuvat. Heidän kirjastaan löytyy nimittäin kokonaista kolme eri vastausta kyseiseen kysymykseen (s. 87 [x 2], 160, 265): ennen ajanlaskun alkua, ajanlaskun alkuvuosisatoina, vielä myöhemmin. Ja kaikki varmoina esiteltyinä. Epäjohdonmukaisuuksia ei teoksessa muutoin juurikaan ole, mitä nyt nimen *Antti* alkuperä ilmoitetaan yhtäällä varmasti tiedetyksi (s. 172) ja toisaalla epävarmaksi (s. 169). Varsinaisia asiavirheitä arvioitavassa teoksessa on hyvin vähän. Niistä tässä mainittakoon, että *joulua* ei äännesyistä ole voitu lainata jo kantagermaanista (s. 182). Epätarkkuuksia kirjassa on vähän enemmän. Useampaa sanaa koskevana todettakoon, että jos kirjoittajat olisivat lukeneet esimerkiksi keskiajan suomen kielen sanastoni, jonka ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 2017, he olisivat tienneet kertoa, että moni sana, joka ”on esiintynyt jo Agricolalla”, oli todistettavasti kuulunut suomen kielen sanastoon jo hyvän aikaa ennen Michael Agricolaa, esimerkiksi sana *tulkki* (s. 183).

Kaikki kirjoittajien väitteet eivät ole kiistattomia. En esimerkiksi ”osta” väitettä, että ”[n]äyttää selvältä, että jo ennen kantasuomen puhujien asettumista Itämeren [po. Suomenlahden] pohjoispuolelle koko nykyisen Suomen alueella asui saamelaiskielten puhujia” (s. 163). Kantasaamen pohjoisekspansion *alkaminen* ajoittuu monien todisteiden valossa ajanlaskun alkuun (Heikkilä 2014; 2015), eikä kantasuomen saapumista Suomeen voi uskottavasti myöhentää ainakaan ajanlaskun kahta ensimmäistä vuosisataa myöhäisempään aikaan, minkä kirjan kirjoittajat toisaalla tulevat itsekin todenneeksi (s. 87). *Iisalmella* ei puolestaan liene mitään tekemistä saamen ’yötä’ merkitsevän sanan kanssa (s. 166), vaan se näyttäisi palautuvan aiempaan muotoon **Iidensalmi* ja kuuluvan siten Suomen **Iisi* : **Iiden*, *Iitti* -nimiin, jotka tuovat kyllä hakematta mieleen *Hiisi* : *Hiiden* ja *Hiitti* -nimet (Heikkilä 2015). *Rovaniemi* voi varmana esitetyn nimietymologian ”Metsäisen mäen niemi” (s. 115) asemesta aivan hyvin olla ”Kivikkoniemi”, sillä kaikki Rovaniemen tunnetut kirkot ovat sijainneet ennen Valajaskosken patoamista matalan ja kivikkoisen (*rova* = *kivikko*) Ounaskosken ja sen alapuolella edelleen sijaitsevan laajan ja syvän suvannon Kirkonjyrhämän niskalla olevalla niemellä, jota vastapäätä joen vastarannalla on muuten *Kiviniemi* (vrt. Vahtola 1996: 138–139). Sanan *anoppi* (s. 101) sisältämät molemmat appivanhemmat selittynevät puolestaan mielestäni näin: **menetäk anaj appej* eli mennä anopin ja apen eli appivanhempien luokse, siis anoppilaan, josta **anaj appej* > **anoappi* > *anoppi* : *anopin* (vrt. esim. *maailma*). Nuorehkon germaanisen rinnastuskonjunktion ja puuttuminen

on vanhoissa ilmaisuissa normaalitila: näin esimerkiksi ilmaisuissa (*ei*) *kuuna päivänä, yötä päivää, suuna päänä, siellä täällä, yltä päältä, hädin tuskin, edestakaisin*. Yleiskommenttina toteankin, että etymologioita esitetään arvioimassani teoksessa paikoin liian ylimalkaisesti, toisinaan suorastaan luettelomaisesti: tämä on tullut tuosta, tuo tästä ja se siitä.

Kirjoittajat hallitsevat tilanteeseen sopivan sanankäytön, josta esimerkkinä toimikoon virke ”[m]oni nykysuomalainen lienee *autuaan tietämätön* siitä, että hänen sukunimellään voi olla *raamatullinen* tausta” (kursiivit Heikkilän). Nykyajalle ominainen tietämättömyys Raamattuun ja kristinuskoon liittyvistä asioista koskee osin myös arvioitavan kirjan kirjoittajia. Kristinuskoon liittyvässä sanastossa ja nimistössä heidän asiantuntemuksensa näyttäytyy ohuimpana. Toisin kuin kirjoittajat väittävät, ”lähes koko kristillinen sanasto” (s. 149) ei toki ole slaavilaisista perua, vaikka muutama hyvin keskeinen kristinuskoon liittyvä sana sitä onkin. Todisteeksi riittääköön yksi konstruoitu lause: Pyhää Henkeä täynnä ollut seurakunta rukoili kaikkivaltiasta vanhurskasta Jumalaa armahtamaan ja siunaamaan syntisiä Poikansa Jeesuksen Kristuksen nimessä. Tuossa perikristillisessä virkkeessä ei ole yhtään slaavilaista lainasanaa eikä nimeä. Kirjoittajat tietävät ja kertovat, että sana *säntillinen* tulee latinan ’pyhää’ merkinneestä sanasta *sanc-tus*, mutta he eivät joko tiedä tai kerro sitä niin etymologiassa kuin kaikessa muussakin tietessä niin tärkeää asiaa, *miksi* asia on niin kuin se on. Niin ikään kirjoittajat eivät selitä lukijoilleen, *miksi* Kaarina on Kaarina ja Mikkeli Mikkeli (s. 108). Vastaus on se, että molemmat paikkakunnat ovat saaneet nykyiset nimensä keskiaikaisen kirkkopitäjänsä suojeluspyhimyksen nimestä, Kaarinan (ent. Nummi) tapauksessa Pyhän Katariinan ja Mikkelin (ent. Savilaksi > Savo) tapauksessa arkkienkeli Mikaelin nimestä. Sen toteaminen, että *Kaarina* on naisennimi ei vielä vaadi kummoistakaan asiantuntijuutta. Myös syy nimien *Laurentius* ja *Marcus* kansanomaisten nimimuotojen (s. 170) suureen suosioon jää kertomatta. Vastaus: varhaiskristillisen pyhimyksen vs. yhden evankelistan kaimat. Koska kirjoittajat harmittelevat naisennimeen perustuvien nimien vähyyttä, kerrottakoon kaikille, että melkein puolet Suomen (= Turun hiippakunnan) keskiaikaisten kirkkopitäjien kirkkojen nimikkopyhimyksistä oli naispuolisia, ja keskuskirkkoista enemmistö (Heikkilä 2019). Varhainen Suomi oli ”Neitsyt Maaria emoisen” ja ”herra Heinäriikin” kaitsema maa. *Marian* arameankielinen lainaoriginaali *Marjam* ja sen heprealainen vastine *Mirjam* sekä vielä kuuluisampi veljensä *Mooses* lienevät historiallisina henkilöinä nähdäkseni olleet taustaltaan Egyptin ns. Uuden valtakunnan ”*Amon*-syntyisiä” yläluokan edustajia: **Mer-jamōn* ”Amonin rakastama” ja **Jamōn-mōsi* ”Amonista syntynyt”.

Helsingin yliopistossa nykyään vaikuttavien tutkijoiden nimet mainitaan kirjassa miltei järjestelmällisesti heidän tutkimustuloksiinsa tukeuduttaessa, mutta muiden yliopistojen tutkijoiden ja aiempien tutkijasukupolvien nimekkäimpienkin edustajien nimiä vain harvakseltaan. Yhdenlaista nyky-Helsinki-keskeisyyttä siis. Esimerkiksi jokin aika sitten edesmenneen emeritusprofessori Unto Salon nimi olisi minusta ollut asianmukaista mainita edes lähdeluettelossa, koska hänen tutkimustuloksiinsa (ks. esim. Salo 2008) on ne hyväksyen tukeuduttu (s. 87). Sydämeni ääni sanoo, että olisi myös ollut kohteliasta varustaa esim. otsikko *Äidit vain, nuo toivossa väkevät* lainausmerkeillä ja toisaalla ilmoittaa lainan lähde, Lauri Viidan runo *Alfhild*, koska se ei liene läheskään kaikille lukijoille entuudestaan tuttu. Juuri riittämättömien lähdeviitteiden vuoksi arvioitava teos ei täysin sovellu akateemiseksi oppikirjaksi, mihin se ei toki pyrkinekään. Toisenlaista Helsinki-keskeisyyttä kirjassa edustaa stadilaisen puheenparren vahva edustus esimerkeissä.

Arvioitava teos on monella tapaa aikamme hengen mukainen, mielestäni joskus hie-man liiankin kanssa. Kirjoittajat pahoittelevat *naisen* ja *naimisen* todennäköistä etymologista

yhteyttä, mutta jättävät kertomatta lukijoilleen *naida*-verbin toisen maailmansodan jälkeen läpikäymän merkitysmuutoksen. Toinen esimerkki aikamme hengen ilmenemisestä arvioitavassa teoksessa on menneisyyden tuomitseminen nykyajasta käsin. Tekijät paheksuvat nykyajan ihmisen mielestä kantajaansa halventavia entisajan henkilönnimiä (s. 42–48), mutta on myös hyvä tiedostaa, että eivät meistä pahankaan kuuloiset nimet ole estäneet kantajiaan menestymästä elämässään (ks. Heikkilä 2017). Jos sanokaamme presidentti Svinhufvud olisi pitänyt ”sikamaista” nimeään itseään halventavana, kaipa hän olisi nimensä vaihtanut esimerkiksi vuoden 1906 sukunimenvaihtoryntäyksessä.

Kirjan pää- ja alalukujen otsikoissa on hauskan oivaltavien (esim. ”Sopu sijan antaa, postpositio useamman”) ja arvoneutraalien kielellisten toteamusten (esim. ”Tornion vaakunaan sopesi keihäs”) lisäksi erinäinen määrä intertekstuaalisuutta *Raamatusta* Rölli-peikkoon; suoria lainauksia (esim. ”Kappas vaan, Minttu sekä Ville”), tosin ilman lainausmerkkejä, ja väännöksiä (esim. ”Pyhitetty olkoon sukunimesi”). Otsikoista välittyy myös kirjoittajiensa elämänfilosofiaa, mikä tuo teokseen persoonallista otetta. Vaikea on myöskään välttyä ajatukselta, ettei joidenkin otsikoiden nimissä olisi myös piiloviestintää, tarkemmin sanottuna kirjoittajien hienovaraisia poliittis-aatteellisia kannanottoja. Esimerkiksi *Arska* ei taida viitata vain aurinkoon otsikossa ”Arska lyheni johtotehtävissä”, sillä aurinko ei tietääkseni lyhene tai ole lyhentynyt johtotehtävissä. Sanavalinnoillaan Helsingin Sanomien toimittaja Eloranta ja Helsingin yliopistossa väitellyt Jalava antavat lukijoilleen aiheen epäillä, että *Arska* viittaa myös näyttelijä ja poliitikko Arnold Schwarzeneggeriin eli ”Isoon-Arskaan” ja että otsikon ”Vihavaisella saattoi olla jotain hampaankolossa” inspiraationa on toiminut Helsingin yliopiston Venäjän tutkimuksen emeritusprofessori ja Helsingin Sanomien viimeaikaisen linjan kritisoija Timo Vihavainen. Muutoinkaan kirjoittajat eivät täysin peittele poliittisia näkemyksiään, joista kirjan aihepiirin kannalta relevantimpana mainittakoon antinationalismi. Kirjoittajat näkevät paljon vaivaa opettaessaan ajatellulle kohdeyleisölleen, ettei Suomi ole koskaan ollut kovin suomalainen. Kolikolla on kuitenkin aina kaksi puolta. Niin tälläkin. Olisi suotavaa tiedostaa myös, että *täysin* ilman kansallisuusaatetta puheena olevaa teosta (ja tätä arviota) ei koskaan olisi kirjoitettu.

Kirjassa on runsaasti huumoria, myös alapäähuumoria. Erotiikka myy. Sisällys, Lähteet ja Lopuksi -tyyppiset typografiset ratkaisut hieman häiritsevät allekirjoittanutta. Varsinaisia kirjoitusvirheitä oikeinkirjoitukseltaan erittäin huolellisesti viimeistellyssä teoksessa ei ole nimeksikään, lähdeluettelossa muutama aakkostuslapsus. Kokonaisarvioni onkin, että *Sana sanasta* on kelpo teos. Kiitos kirjasta.

MIKKO HEIKKILÄ

monitieteisen diakronisen kielentutkimuksen dosentti
mikko.k.heikkila@tuni.fi
Tampereen yliopisto

Lähteet

- HEIKKILÄ, MIKKO 2014: *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum*. Unigrafia, Helsinki.
 ——— 2015: *Iidesjärvi ja Iisalmi* pisteenä *Iin* päälle. Tutkielma Suomen *Ii*-alkuisten paikannimien alkuperästä ja niiden suhteesta lapinraunioihin. *Muinaistutkija* 3/2015, 30–48.
 ——— 2017: *Keskiajan suomen kielen dokumentoitu sanasto ensiesiintymävuosineen*. Mediapinta, Tampere.

- HEIKKILÄ, MIKKO 2019: Monitieteinen tutkimus kristinuskon tulosta Suomenlahden pohjoispuolelle – kristinuskoon tutustumisen, kristityksi kääntymisen ja kristillisen organisaation rakentamisen ajoitus. ANNI RUOHOMÄKI ja ANNA SIVULA (toim.): *Tuhansien vuosien tulokkaat: Monen kulttuurin Satakunta*. Satakunta XXXV, 31–71. Satakunnan Historiallinen Seura, Harjavalta.
- SALO, UNTO 2008: *Ajan ammoisen oloista. Satakunnan ja naapurimaakuntien esihistoriaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SCHEFFERUS, JOHANNES 1979 [1673]: *Lapponia*. Latinan kielestä suomentanut TUOMO ITKONEN. Arvi A. Karisto Osakeyhtiö, Hämeenlinna.
- VAHTOLA, JOUKO 1996: Kiinteän asutuksen synnystä kappeliseurakunnan perustamiseen. MATTI SAARNISTO, HANNU KOTIVUORI, JOUKO VAHTOLA ja MATTI ENBUSKE (toim): *Rovaniemen historia vuoteen 1721. Kotatulilta savupirtin suojaan*, 129–207. Gummerus, Jyväskylä.